

PEDAGOGIK FIKRLAR TARAQQIYOTIDA O'QITUVCHI MAHORATI MASALALARI.

Pulatov Islomjon Ibragimjanovich

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada pedagoglarning qanday shaxs ekanliklari, ularni ta'lim berish jarayonida o'zini tutishlari, dars berishda qo'llaniladigan metodlar, bolalar bilan qanday shug'ullanish kerakligi hamda shu masalalar borasida Sharq mutafakkirlarimizni fikrlari keltirilgan. Yana unda har bir pedagog bilishi lozim bo'lgan, ba'zi bir odob – axloq masalari to'g'risidagi fikrlari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *o'qituvchi, Abu Ali ibn Sino, tanbeh, xushmuomala, didaktik, ziyraklik, irodaviylik, kuch, poklik, samimiylik.*

Mustaqil Respublikamizning oldida turgan asosiy vazifalardan biri - yuqori malakali kadrlar tayyorlashdan iboratdir. Respublikamizda taraqqiyot va o'zgarishlarga boy hozirgi paytda yoshlarning har tomonlama kamol topishi davr talabi va ehtiyojidir. Maktablarimiz ma'naviy baquvvat, bilimli, o'z mustaqil Vatanimizdan faxrlanish tuyg'usiga boy kishilarni tarbiyalashi kerak. Bu esa ta'lim-tarbiya oldidagi murakkab, keng ko'lamli muammolardan biridir. Xalq ta'limi tizimida hal qiluvchi inson - o'qituvchidir. Agar o'qituvchi – o'qituvchi va izlanuvchan bo'lsa, o'quvchining bilim darajasi ham baland bo'ladi. O'qituvchilarimiz bugungi zamon talablariga mos bilimlar sohibi, yangilangan ta'lim mazmunini egallagan bo'lishlari kerak. Pedagog xodimlar o'zlarining kasb ko'nikmalari, muallimlik mahoratlarini doimo takomillashtirib borishlari shart ekanligi "Ta'lim to'g'risidagi Qonun"da ta'kidlanadi.

O'qituvchi kasbining nozikligi, mas'uliyatliligi va murakkabligi hamda sharafli ekanligi to'g'risida mulohazalar, muallimning mahorati, ularga qo'yiladigan talablar, fazilatlariga oid qarashlar, munosabatga kirishish mahorati, muomala madaniyati Sharq mutafakkirlarining asarlarida o'z ifodasini topgan. Sharq ma'naviyati-madaniyati Uyg'onish davrida rivojlangan bo'lib, bu davrda yashab ijod etgan Abu Nasr Forobiy, Al-Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davoniy, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab mutafakkirlarning²⁰ ijodlari pedagogik tafakkur taraqqiyotida yosh murabbiylarning ma'naviy-axloqiy kamolotida muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Sharqning buyuk allomasi, qomusiy olimi Farobiy – muallimning ijtimoiy hayotda tutgan o'rnini va uning o'ziga xos xususiyatlari

²⁰ Sharq mutafakkir allomalari

to'g'risida ibratli g'oyalarni ilgari surgan. "O'qituvchi, - deydi Forobiy, - aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarni to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur. Shu bilan birga o'z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lishi lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt cho'qqisiga erishadi», - deb ta'kidlaydi.

Mazkur muammo yuzasidan mulohaza yuritgan atoqli Olim Abu Ali ibn Sinoning fikricha, "O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bola tarbiyalash uslublarini, axloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo'lmog'i lozim. O'qituvchi o'quvchining butun ichki va tashqi dunyosini o'rganib, uning aql qatlamlariga kira olmog'i lozim". Abu Ali ibn Sino mulohazasiga ko'ra tarbiyachi dastlab bolalarni yaxshi ko'rishi, hurmat qilishi, ular bilan xushmuomala bo'lishi shart. Agar bola ishni yaxshi bajarsa, uni o'z vaqtida rag'batlantirish, gohida maqtab qo'yish, aksincha esa, unga tanbeh berish kerak. Lekin, deydi Ibn Sino, "Tanbeh bolaning izzat-nafsiga tegadigan bo'lmasligi lozim, o'quvchiga murosasozlik qilish esa bolaning o'zboshimcha bo'lib qolishiga olib boradi". Ibn Sino o'qitish jarayoniga katta ahamiyat bergan va uni tubandagi tarzda tashkil qilishni zarur, deb hisoblaydi: "O'quvchini birdan kitobga jalb qilib qo'ymaslik kerak. O'qitish asta-sekin osondan qiyinga o'tish bilan olib borilishi lozim. O'quvchilar bilan amalga oshiriladigan tarbiya ularning yoshiga mos bo'lishi shart. O'qitish jamoa tarzida uyushtirilishi darkor".

O'qitish o'quvchining mayli va qobiliyatini hisobga olgan holda olib borilishi zarur. O'qitish jismoniy mashqlar bilan qo'shilib olib borilishi shart. Ibn Sino tarbiya masalalari ifodalangan asarlarida o'qituvchining roliga katta e'tibor bilan qaragan. Tarbiyachi tanlashni muhim masala deb hisoblagan. U bola 6 yoshga to'lishi bilan uni ustoz tarbiyasiga berishni tavsiya qiladi. Tarbiyachi rostgo'y, dono, odil, ozoda kiyinadigan, xushmuomala bo'lishi zarurligini uqtirib, yosh avlodni o'qitadigan hamda tarbiyalaydigan kishilar oldiga bir qancha talablar qo'ygan. Uning fikricha: "Tarbiyachi — bolalar bilan xushmuomala, bosiq bo'lishi kerak, muallim o'quvchilar ta'limni qanday o'zlashtirayotganini kuzatib borishi kerak, o'qitish jarayonida muallim har xil usullarni qo'llashi darkor, tarbiyachi o'quvchining xotirasi va boshqa aqliy qobiliyatlarini bilishi lozim, tarbiyachi bolalarni tarbiyalashda tegishli jazo choralari qo'llashi, o'tilganlarni takrorlashga majbur qilishi orqali ularni fanga qiziqtirishi lozim, tarbiyachi o'z fikrini o'quvchiga bayon qilishdan oldin undan masalaning mohiyatiga o'zi tushunib olmog'i, keyin uni qisqa adabiy tilda tushuntirishi, ortiqcha gapirishdan qochishi kerak, har bir fikr haqiqatan tasdiqlanishi, bolalarda hissiyot uyg'otadigan bo'lishi lozim",²¹ - deya aytib

²¹ Sharq mutafakkiri ibn Sino bolani o'qitish borasida pedagoglarning sifatleri borasida aytgan fikrlari

o'tgan. Ibn Sinoning fan va ta'lim-tarbiya, o'qituvchilar haqidagi fikrlari uning ana shu masalalar bo'yicha chuqur bilim va katta tajribaga ega bo'lganidan dalolat beradi.

Navoiy bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun maktablar ochish to'g'risida g'amxo'rlik qilgan. Uning fikricha, nur keltiradi, to'g'ri yo'l ko'rsatadi, farzandlarni bilimli qiladi. Demak, xalqni ma'rifatli qilishda maktabning roli kattadir. U bu xususda fikr yuritir ekan, eski maktablarda domlarning bilimi hoyat cheklangan, ular ta'lim-tarbiyada mutlaqo xabarsiz, lekin diniy bilimlar yetarli bo'lmasa ham, diniy rasm-rusumlarni bajarishga mohir, ruhoniylarga, amaldorlarga ta'zimkor va davlatga sadoqatli kishilar bo'lgan. Bunday muallimlarning vazifasi ko'pincha masjidi imomlik yoki so'fiylik qilish, har-xil diniy marosimlar va urf-odatlarda qatnashishdan iborat edi. Ularni Alisher Navoiy "Maktab tutuvchi - gunohsiz yosh bolalarga jafo qiluvchidir", deb ta'rif beradi. Shoirning bunday muallimlarga bergan ta'rifi ularning haqiqiy qiyofasini ochib beradi. Ular g'oyatda raximsiz, bag'ritosh, aft-angorlaridan doim zahar tomib turadigan kishilar bo'lgan. Zero, o'sha paytda maktablar uchun maxsus o'qituvchilar tayyorlash, mavjud muallimlarning saviyasini oshirish, o'qitish usullarini yaxshilash masalalari bilan hech kim qiziqmagan va bu ishlar bilan shug'ullangan muassasa ham bo'lmagan.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, Navoiy yosh avlodni tarbiyalash-o'qitish ishini tasodifiy kishiga topshirishni qoralagan. U o'qituvchiga eng yuksak talablar qo'ygan. O'g'il-qizlarni tarbiyalash va ularga ilm berish, qobiliyatlarini o'stirish uchun nihoyatda bilimdon va usta tarbiyachi bo'lishi kerakligi va bolalarga ta'lim-tarbiya berish uchun o'qituvchilar yoshlarga ilm o'rgatish mahoratiga ega bo'lishi, o'qitish yo'llarini yaxshi bilishi zarurligini uqtiradi. O'zbek adabiyotining dahosi o'z asarlari va ilmiy qarashlarida o'qituvchilik qobiliyati va uning obro'si, odobi yuzasidan alfozli mulohazalar yuritadi. Alloma ijodiy yondashuvsiz hech bir faoliyatni tasavvur qila olmaydi. Ana shu boisdan uning asarlarida odob, axloq, ziyraklik, irodaviylik, kuch, poklik, samimiylik xislatlari asosiy o'rinni egallaydi.

O'qituvchining har jihatdan ibrat va namuna bo'lishi ta'lim va tarbiya garovi ekanligiga ishora qilgan. O'qituvchining kasb mahoratini tarbiyalashning mohiyati to'g'risidagi mulohazalar «Qobusnoma», «Xotamnoma», «Qutadg'u Bilig»²² kabi buyuk asarlarda ham bayon etib berilgan. Chunki bu asarlarning barchasi odobnomalarning xuddi o'zginasi bo'lganligi sababli ularda tarbiyachi-murabbiyning o'ziga xos xislatlarining bosqichlari ifodalab berilgan. Sharq mutafakkirlari o'qituvchi o'zi o'qib tursagina - o'qituvchi bo'la oladi, agar o'qishni to'xtatib qo'yar ekan, unda

²² Sharq mutafakkirlarining dunyoga mashhur eng noyob asarlari.

o'qituvchilik ham o'ladi, deb aytganlar. Bu haqiqatni yoshi qancha bo'lishidan, pedagogik mahoratidan, qanday dars berishidan qat'iy nazar, barcha o'qituvchilar yaxshilab bilib olishlari lozim. Hozirgi sharoitda Jamiyatning maktab oldiga qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarni amalda to'g'ri hal qilish vazifasi o'qituvchiga bog'liqdir. Zamonaviy maktablarda o'qituvchilar qator vazifalarni bajaradi. O'qituvchi - sinfdagi o'quv jarayoni tashkilotchisidir. Ayni paytda o'qituvchi o'z oldiga qo'yadigan asosiy talablar quyidagilardir:

- shaxsni ma'naviy va ma'rifiy tomondan tarbiyalashning, milliy uyg'onish mafkurasining hamda umuminsoniy boyliklarning mohiyatini bilish;
- bolalarni mustaqillik g'oyalariга sodiqlik ruhida tarbiyalashi, o'z Vatani tabiatiga va oilasiga muhabbati;
- keng bilimга ega bo'lishi, turli bilimlardan xabardor bo'lishi;
- yosh va pedagogik-psixologiya, pedagogika, psixologiya, yoshlar fiziologiyasi, maktab gigienasidan chuqur bilimlarga ega bo'lishi;
- o'zi dars beradigan fan bo'yicha mustaqil bilimга ega bo'lib, o'z kasbi sohasi bo'yicha Jahon fanida erishilgan yangi yutuqlar hamda kamchiliklardan xabardor bo'lishi;
- ta'lim-tarbiya metodikasini egallashi;
- o'z ishiga ijodiy yondashishi;
- pedagogik texnika (mantiq, nutq ta'limining ifodali vositalari va pedagogik taktikaga ega bolishi shart.

Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi oz mehnat sarf qilib, katta natijalarga erishadi. Ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste'dodli kishigina pedagogik mahorat egasi bo'lishi mumkin. Pedagogik faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra ijodiy harakterga ega. Pedagog o'quvchi shaxsini shakllantiradi, kutilmagan vaziyatda mustaqil qarorlar qabur qiladi, pedagogik muammolarni yechadi, o'quv jarayonini mustaqil boshqaradi. Bularning hammasida ijodkorlik tub mohiyati ishning maqsadi va xarakteri bilan bog'liq. O'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalarni o'zining amaliy faoliyatida keng miqyosda foydalanishi lozim. Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti o'qituvchini ijodkor bo'lishini, fanning turli muammolari yuzasidan erkin fikrlar yurita olishini, fan yutuqlarini o'quvchilarga yetkaza olishi va nihoyat o'quvchilarni mustaqil hamda ijodiy fikrlashga, tadqiqot ishlariga o'rgata olishini talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi o'z ustida doimo ishlashi, mustaqil bilim egallashi, kasb mahoratini takomillashtirishi, malakasini oshirishi faoliyatining oshirishda zaruriy shartlardandir.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish joizki, Sharq va G'arb mutafakkirlari «har bir inson ilm-fan, uning mazmunidan voqif bo'lishi kerak, ilm olib aqliy kamol topishi kishining yoshligidan to umrining oxirigacha davom etmog'i lozim» g'oyasini ilgari surishadi. Ular barcha guruhdagi ma'naviy qadriyatlarning mohiyatida eng oliy tuyg'u — insonparvarlik yotadi, deb fikrga kelishadi. Allomalarning ta'kidlashicha, insonparvarlik — insonning sharafi, vijdoni va imonining mahsuli hisoblanadi.

Insonparvarlik mazmunan axloq-odob qoidalarini o'zida mujassamlashtiradi. Ya'ni insonparvar qadriyati negizida mehr-shafqat, muruvvat va oqibat, saxiylik, sahovat, diyonat, himmat kabi axloqiy-ma'naviy xususiyatlar o'z ifodasini topgan. Lekin hozirgi kunda ba'zi bir uchrab turadigan, pedagoglar orasidagi odobsizlik, o'qituvchining o'quvchilarga bo'lgan munosabatidagi qo'polliklar, adolatsizliklar hozir xam uchrab turibdi. Shu kabi muommolarni bartaraf qilish uchun esa biz yuqorida o'qituvchining qanday sifatlarga ega bo'lishi kerakligini, qanday ishlarni amalga oshiri kerakligini ko'rib chiqdik. O'qituvchi ta'lim berish jarayonida yangiliklardan foydalanishi, innovatsion texnologiyalar asosida bolalarni qiziqtirishi uchun turli metodlardan foydalanishi mqsadga muvofiqdir. Bu usul barcha uchun ham hamda yosh o'sib kelayotgan avlodning mukammal shaxs sifatida kamol topishi uchun muhim vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hoshimov K, Pishonova S. «Pedagogika tarixi»-T, «O'qituvchi», 1996.
2. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun. Barkamol avlod. O'zbekiston taraqqiyotining poydevori-T. 1997.
3. Sayidahmedov H. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. T. 2003.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. 2003.
5. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. T. «O'zbekiston», 2000 yil.
6. A.Zunnunov, A.U.Mahkamov. «Didaktika». T. «Sharq» 2006 yil.